

## نقش عوامل اقتصادی

### در رشد و تعالی خانواده از دیدگاه اسلام

زهرا حیدرپور

فاطمه زهرا سیاسر

کوثر سمیعی

سکینه گرایلی

## چکیده

این مقاله با هدف شناسایی نقش عوامل اقتصادی در رشد و تعالی خانواده از دیدگاه اسلام تنظیم و در آن تلاش گردید. تا به این سوال پاسخ داده شود که از دیدگاه اسلام عوامل اقتصادی در رشد و تعالی خانواده چه نقشی دارند؟ تحقیق از نوع تحقیقات توضیحی و روش بکار رفته کتابخانه بوده است. ابزار به کار رفته در جهت جمع آوری داده ها، تحلیل داده ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. از مهمترین نتایج این مطالعه می توان اشاره نمود. انسان در خانواده رشد و تعالی پیدا می کند و شرایط خانوادهنیز در این رشد و تعالی بسیار موثر است. یکی از عوامل موثر بر رشد و تعالی خانواده، اقتصاد است. اقتصاد مادی در بعد فردی و دولتی مورد بررسی قرار می گیرد؛ که در بعد فردی بر میزان تأثیر سرمایه و علم افراد، و همچنین برنامه ریزی و صرفه جویی آنها در طول زندگی می پردازد. در بعد دولتی، نظام اقتصاد اسلامی در سه حوزه تولید، توزیع و مصرف بر اساس تولید بیشتر، توزیع عادلانه و صرفه جویی در مصرف به منظور ایجاد امنیت اقتصادی و افزایش بهره وری و کاهش نرخ بیکاری جست و جو می نماید. اقتصاد غیر مادی نیز در دو بعد اخلاقی و معنوی مورد اهتمام و توجه است. صداقت در کلام و رفتار، آموختن احکام شرعی اقتصادی، داشتن انصاف در معاملات و رعایت عدالت و قناعت در زندگی، همه از اصول اخلاقی اقتصادی است. مسائل مختلف در دین اسلام از جمله اقتصاد، با بنیان هایی که در این دین بنا شده است، ارتباط تنگاتنگی دارد. اسلام به همه مسائل رنگ و بوی معنویت بخشیده است به همین دلیل ایمان و تقوا، شکر گذاری، استغفار و توبه و استقامت در راه حق بر روزی انسان می افزاید.

## مقدمه

خانواده مهم‌ترین نهاد اجتماعی و محبوب‌ترین بنای هستی از نظر اسلام است. خانواده بستری مناسب برای پرورش و تربیت فرزندان و نسل‌های آینده است. اگر چنانچه خانواده‌ای نتواند نقش واقعی خود را ایفا کند و دچار ناهنجاری و مشکل گردد، نه تنها آسیب‌های جدی در درون خود ایجاد می‌کند، بلکه بر تمام جامعه تأثیر منفی خواهد گذاشت؛ چراکه جامعه انسانی قوام و ماهیت خود را مدیون خانواده و اعضای آن می‌باشد.

خانواده به گروهی از افراد گفته می‌شود که با یکدیگر از طریق هم‌خونی، تمایل سببی مکان زندگی مشترک وابستگی دارند (fa.m.eikipedia.org).

انسان در خانواده پرورش می‌یابد، رشد می‌کند و به تکامل می‌رسد. شرایط خانواده در میزان رشد و تکامل افراد موثر است. منظور از رشد در این‌جا، همان رشد شناختی است. یعنی ظهور توانایی برای شناخت آگاهانه، درک و بیان درک خود. این نوع رشد از دوران کودکی آغاز شده و در طول زندگی ادامه پیدا می‌کند. (fa.m.wikipedia.org)

تعالی خانواده نیز به معنای پرداختن به جنبه‌های حقیقی انسان و ایجاد زمینه رشد و تعالی برای هریک از اعضای او است. خانواده‌ای متعالی است که همدلی و همراهی و هم‌اندیشی در میان اعضای آن وجود داشته باشد (alzahra.acecr.ac.ir).

یکی از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین عوامل رشد و تعالی انسان‌ها اقتصاد است که تأثیر مستقیمی نیز بر خانواده دارد. به عبارتی دیگر رشد و تعالی انسان برابر با رشد و تعالی خانواده است.

در اسلام مسائل اقتصادی بسیار مورد اهمیت است. یکی از شرایط تحقق اهداف متعالی اسلام توجه به همین مسائل اقتصادی می‌باشد. تنها در قرآن بیش از ۴۵۰ آیه به این موضوع اختصاص یافته و صدها حدیث از پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) در این باره رسیده است. (اقتصاد در اسلام، سید احمد میر عمادی، ص ۱۴). امام

علی (ع)، در خطبه‌های مختلفی از نهج البلاغه، نقش حیاتی اقتصاد را به عنوان ستون و قوام زندگی، دین و دنیا مورد تأکید قرار داده‌اند. ایشان بر این باور بودند که اقتصاد سالم و پایدار نه تنها به تأمین نیازهای مادی افراد کمک می‌کند، بلکه بستری را فراهم می‌آورد تا افراد بتوانند به فعالیت‌های دینی و معنوی خود نیز بپردازند. بطور کلی بهبود وضعیت اقتصادی خانواده می‌تواند منجر به رشد و تعالی آن در تمامی ابعاد زندگی شود. برای همین است که اسلام بر اقتصاد خانواده تأکید فراوان داشته و دستورالعمل‌های مشخصی برای تنظیم روابط اقتصادی در خانواده ارائه کرده است. این دستورالعمل‌ها علاوه بر حفظ و پایداری خانواده به پیشرفت و تکامل آن نیز کمک می‌کنند.

منظور از اقتصاد چگونگی سامان دهی و مدیریت منابع برای برآورده کردن نیازها و خواسته‌ها است. این منابع به دو دسته مادی و غیرمادی تقسیم می‌شوند. البته باید اذعان نمود که نقش منابع غیر مادی در اقتصاد اسلامی مهم‌تر از منابع مادی است. منابع غیر مادی شامل ابعاد معنوی و اخلاقی، و منابع مادی شامل ابعاد فردی و دولتی می‌باشند.

اقتصاد خانواده به عنوان یک شاخه مستقل از علم اقتصاد، در نیمه دوم قرن بیستم به طور جدی مورد توجه قرار گرفت. این رشته از اقتصاد که به بررسی و تحلیل تأثیر عوامل اقتصادی بر زندگی خانوادگی می‌پردازد، به مرور زمان اهمیت بیشتری پیدا کرد. در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی، اقتصاددانان نئوکلاسیک همچون گری بکر (Gary Becker) نقش مهمی در توسعه این حوزه داشتند. گری بکر از ایده‌های نئوکلاسیک استفاده کرد تا رفتارهای خانواده‌ها را تحلیل کند. وی نقش مهمی در شناساندن اقتصاد خانواده به عنوان یک حوزه تحقیقاتی مستقل ایفا کرد و تبدیل به الگویی برای دیگر اقتصاددانان گردید.

کتاب‌های زیادی در رابطه با اقتصاد خانواده و یا تحکیم و تعالی خانواده نوشته شده است. از جمله کتاب کتاب «اقتصاد خانوار» نوشته علی استاجی و خلیل نوروزی. این کتاب تلاش داشته است برخلاف سایر کتب و مقالات

اقتصاددانان که بیشتر بر اقتصاد فردی و اجتماعی پرداخته اند، خانواده را محور قرار دهد. اما به تاثیر آن بر رشد و تعالی خانواده اشاره‌ای نکرده است.

محقق در نظر دارد در این مقاله به بررسی نقش عوامل اقتصادی بر رشد و تعالی خانواده از دیدگاه اسلام بپردازد و به این سوال پاسخ دهد که اقتصاد چه تاثیری بر رشد و تعالی خانواده دارد.

## عوامل اقتصادی مادی

### ۱- بعد فردی

یکی از ابعاد مادی که می‌توان عوامل اقتصادی را بررسی نمود، بعد فردی است که می‌تواند تاثیر بسزایی بر کیفیت زندگی خانوادگی داشته باشد. در ادامه به بررسی برخی از این عوامل پرداخته خواهد شد.

#### ۱-۱ سرمایه

چنانچه انسان در زندگی بشر به دنبال خمیر مایه رشد اقتصادی باشد؛ شاید در درجات ابتدایی تنها پاسخ، سرمایه و منابع مادی اعم از پول و ثروت برای آغاز کسب و کار، مختص با توانایی خانواده و یا حتی خرید خورد و مسکن به منظور کاهش هزینه‌های خانواده در طول ماه و مواردی اینچنین می‌باشد که یک خانواده را از جهات متفاوت اقتصادی رشد می‌دهد. سرمایه شامل منابع مالی و فیزیکی است. این منابع می‌توانند شامل پول، تجهیزات، زیرساخت‌ها و حتی منابع طبیعی مانند آب و زمین مرغوب و هوای معتدل باشند.

#### ۱-۲ صرفه جویی

از موارد مورد اهتمام در خانواده از نگاه اسلام می‌توان به صرفه جویی و مصرف به اندازه اشاره کرد. اهمیت این موضوع به قدری می‌باشد که در منابع دینی ما توصیه به مصرف مناسب و ایجاد تعادل بین در آمد و هزینه‌های خانواده شده است. همچنین این تعادل، ایجاد کننده سلامت مالی در میان اعضای خانواده می‌باشد .

در سوره اعراف آیه ۳۱ آمده است:

« وَ كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا »

بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید

#### ۱-۳ مدیریت و برنامه ریزی

اسلام به هیچ قضیه ای افراط و تفریطی نبوده است و اینکه می‌گویند عوامل معنوی در اقتصاد خانواده موثر است به معنای نفی تاثیر عوامل مادی و رد استفاده از اسباب مادی نیست بلکه مقصود و منظور این است که در کنار عوامل و اسباب مادی مثل سرمایه ، ماشین ، مسکن و.... عوامل معنوی هم در اقتصاد تاثیر گذار است و قطعاً این نوع بینش برای مکاتب و صاحب نظران معاصر شگفت آور و قابل انکار است. حال در این قسمت به عوامل رشد اقتصادی از منظر قرآن کریم اشاره می‌شود.

## ۲-۱ ایمان و تقوا

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»

و اگر اهل شهر ها و آبادی ها ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، برکات آسمان و زمین را بر آنها می‌گشودیم ولی آنها تکذیب کردند، ما هم آنان را به کیفر اعمالشان مجازات کردیم. (اعراف آیه ۹۶)

## ۲-۲ شکر گذاری

«وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ»

و (همچنین به خاطر بیاورید) هنگامی را که پروردگارتان اعلام داشت اگر شکرگذاری کنید (نعمت خود را) بر شما خواهم افزود و اگر ناسپاسی کنید، مجازاتم شدید است. (ابراهیم آیه ۷)

## ۲-۳ اقامه احکام

«وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِّنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِّنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ»

و اگر آنان تورات و انجیل و آنچه را از سوی پروردگارشان بر آنها نازل شود برپا دارند، از آسمان و زمین ، روزی خواهند خورد ، جمعی از آن ها ، معتدل و میانه رو هستند ، ولی بیشترشان اعمال بدی انجام می دهند (مائده آیه ۶۶)

## ۲-۴ استغفار و توبه

«وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ»

و ای قوم من! از پروردگارتان طلب آمرزش کنید سپس به سوی او بازگردید تا ( باران) آسمان را پی در پی بر شما بفرستد و نیرویی بر نیرویتان بیفزاید ! و گنہکارانه روی ( از حق ) بر نتابید (هود آیه ۵۲)

## ۲-۵ استقامت در راه حق

«وَأَلِّوْا اسْتِقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأُسْقِيَنَّهُمْ مَاءً غَدَقًا .

لَنَفْتِنَنَّاهُمْ فِيهِ وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا»

و اینکه اگر آنها ( جن و انس ) در راه ایمان استقامت ورزند با آب فراوان سیرابشان می کنیم هدف این است که ما آن ها را با این نعمت فراوان بیازماییم و هرکس از یاد پروردگارش روی گرداند او را به عذاب شدید و فزاینده ای گرفتار می سازد ( جن آیات ۱۶ و ۱۷)

## نتیجه گیری

زندگی انسان به شدت به تلاش و کوشش وابسته است. این اهمیت به خوبی در تعالیم اسلامی منعکس شده و در متون دینی به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است. بر اساس آیات و روایات، کار و کوشش علاوه بر اینکه نقش بنیادینی در حوزه‌های تولید، کشاورزی، عمران و اقتصاد ایفا می‌کنند، در نظام‌های فرهنگی، اخلاقی و تربیتی نیز نقش بسیار مهمی دارند. به همین دلیل، اسلام به شدت برای کار ارزش قائل است و انگیزه‌های قوی و مثبتی برای تلاش و کوشش در افراد ایجاد می‌نماید.

در نظام ارزشی اسلام، ایمان و عمل صالح محور اصلی همه ارزش‌ها هستند. آیات و روایات متعددی به نقش ایمان و عمل صالح در افزایش عزت نفس و دستیابی به سعادت‌مندی انسان اشاره دارند. بی‌تردید بیکاری، نیازمندی به دیگران و سربار بودن، از شأن و عظمت انسان می‌کاهد و این امر بر روابط و استحکام خانواده نیز تأثیر منفی می‌گذارد. بر این اساس، اسلام به انسان‌ها سفارش کرده است که با کار و تلاش عزت نفس خود را حفظ کنند و تا حد امکان به دیگران وابسته نباشند؛ زیرا این تلاش‌ها نه تنها به افزایش عزت فردی کمک می‌کند، بلکه موجب تقویت همبستگی و پایداری خانواده نیز می‌شود.

افراد پرتلاش، چه در این دنیا و چه در روز قیامت، شاد و سعادت‌مند خواهند بود، به شرط اینکه این تلاش‌ها در راستای درستکاری و تقوا باشد. این نوع از کار و کوشش نه تنها به حفظ عزت نفس فرد کمک می‌کند بلکه موجب می‌شود خانواده‌ای سالم، متحد و پایدار شکل گیرد. همچنین، تلاش‌های مداوم می‌تواند افراد را از گناه و معصیت بازدارد و به سعادت‌مندی در دنیا و آخرت منجر شود، که به نوبه خود بر تربیت فرزندان و استحکام خانواده تأثیر مثبت دارد.

## فهرست منابع

- ۱-اسدی، نصرالله، حسینی، سید رضا، کاظمی نجف آبادی، مصطفی؛ «تحلیل کارکردهای اقتصادی تشکیل خانواده در اقتصاد اسلامی و اقتصاد سرمایه‌داری»؛ فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی، شماره ۸۳، ۱۴۰۰.
- ۲-پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، قم، صبا، ۱۳۷۵
- ۳-تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم، قم، بوستان، ۱۳۷۴
- ۴-حرانی، ابن شعبه، تحف العقول، بیروت، دارالکتب اسلامی، ۱۳۷۴
- ۵-حراغلی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه، قم، اسلامی، ۱۴۰۱
- ۶-حکیمی، محمد رضا، حکیمی، محمد، حکیمی، علی؛ الحیاه؛ آرام، احمد؛ جلد ۴، چاپ هشتم، قم: انتشارات دلیل ما، ۱۳۸۶.
- ۷-رعایانی، مهدی، مصباحی مقدم، غلامرضا، همتیان، مهدی؛ «مولفه‌های غیر مادی رشد اقتصادی از منظر قرآن کریم»؛ دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۱، ۱۳۹۲.
- ۸-صدر، محمد باقر؛ اقتصاد ما؛ اسپهبدی، عبدالعلی؛ جلد ۲، چاپ دوم، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۵۷.
- ۹-فروزش، زیبا؛ «بررسی اقتصاد خانواده با الگو پذیری از سیره عملی حضرت زهرا (س)؛ نامه جامعه، شماره ۳۴، ۱۳۸۶.
- ۱۰-کلینی رازی، محمدبن یعقوب، اصول کافی، بیروت، دارالکتب اسلامی، ۱۴۰۳
- ۱۱-مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، قم، اسلامی،
- ۱۲-میرعمادی، سید احمد؛ اقتصاد در اسلام، چاپ اول، قم: نشر باقیات، ۱۳۹۰.

١٣-نوری،حسین،مستدرک الوسائل، بیروت، دارالکتب اسلامیة، ١٣٠٠